

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

На правах рукопису

ЛУПАЦІЙ Володимир Стефанович

ПРОБЛЕМА ТЕОРЕТИЧНОГО СИНТЕЗУ В СУЧАСНІЙ
СОЦІОЛОГІЇ

Спеціальність 22.00.01 - теорія та історія соціології

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ - 1996

AB 34.385

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті соціології НАН України

- Науковий керівник - доктор філософських наук
Танчер В.В.
- Офіційні опоненти - доктор філософських наук
Кузнецов В.І.
- кандидат соціологічних наук
Бевзенко Л.Д.

Провідна організація - кафедра історії та теорії
соціології Київського
університету ім.Т.Г.Шевченка

Захист дисертації відбудеться "19" квітня 1996 р. о
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.08.01 по
захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук при
Інституті соціології НАН України за адресою: 252021, м.Київ, вул.
Шовковична, N12.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
соціології НАН України.

Автореферат розісланий "18" березня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук

Вишняк О.І.

ЛНБ ім. В. Стефані
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап в розвитку західної соціології свідчить, що полемічне теоретизування, яке домінувало в соціологічній теорії, у 60-70 роки вичерпало свій конструктивний потенціал. Натомість, на одне з центральних місць вийшла ідея теоретичного синтезу. Вона виявляє себе одночасно як проблема соціологічної теорії і як тенденція в теоретичній практиці західних соціологів.

Синтетичне теоретизування стає дедалі більш поширеним явищем в сучасному соціологічному дискурсі, який став більш плюралістичним за своїм характером, та не може бути редукованим до однієї домінуючої соціологічної концепції чи доктрини. В умовах сучасного розмаїття соціологічних теорій теоретичний синтез починає відігравати роль передумови успіху для будь якої спроби вибудувати нову теорію.

Таким чином, можна сказати, що ідея теоретичного синтезу в соціології органічно випливає із контексту духовної ситуації сучасності, яку Дж.Рітцер визначив як час, коли руйнуються усталені теоретичні та концептуальні розмежування, а старі ярлики, що домінували у соціологічній теорії, втрачають своє змістовне значення.

З іншого боку, синтетичне теоретизування набуває широкого визнання в рамках загальної тенденції, характерної для сучасного періоду, котру значна частина дослідників визначають як повернення "великої теорії" в соціальних науках, або як реабілітацію "теоретичного" в дискурсі соціологів.

В ХХ столітті зміна ставлення до фундаментальної теорії пройшла через декілька стадій. Напочатку - період теоретичного убозтва з домінуванням вузького емпіризму і звинувачень соціологічної теорії у метафізичності. Далі, час кризи теорії відзначений звільненням від впливу новітніх, поляризованих, виключаючих одна одну теорій. Починаючи з кінця 70-х років для західної соціологічної спільноти стає характерною відраза до емпіризму і полемізування. Натомість, на перший план висувається потяг до теоретичного синтезу і починають прокладати собі дорогу тенденції до поєднання парадигм.

Найбільш вичерпно цей настрій висловив американський соціолог Дж.Рітцер, який висунув положення про

мультипарадигмальний статус соціології. Його теза отримала конкретне втілення в діяльності тих сучасних теоретиків, котрі прагнуть зупинити "війну шкіл", розвивати синтетичну теорію, включаючи і окремі теорії.

Перш за все, в контексті сучасного потягу до синтезу зазнали реінтерпретації соціологічні концепції М.Вебера та Т.Парсонса. Наприклад, широко відомою стала оцінка М.Вебера як соціального мислителя "синтетичного" типу, який принаймні ставив (навіть якщо і не завжди вирішував) питання про зв'язок там, де сучасна йому та подальша теоретична свідомість вбачала лише протиріччя, які не мають вирішення.

З іншого боку, Дж.Александр та інші представники неофункціоналізму показали в своїх роботах, що прагнення до синтезу, поєднання взаємопереваг та взаєморозуміння різних мов соціології складало провідну ідею Т.Парсонса. Більше того, спроба Т.Парсонса синтезувати соціологічний номіналізм М.Вебера, соціологічний реалізм Е.Дюркгейма та ідеї В.Парето ряд дослідників схильні розглядати як приклад класичного синтезу в соціологічному конструюванні.

Крім того, спрямування до теоретичного синтезу виразно виявляє себе в прагненні багатьох соціологів інтегрувати мікро і макро теоретичні підходи. Мова йде, з одного боку, про інтеграцію мікро (наприклад, символічний інтеракціонізм) і макро (наприклад, структурний функціоналізм) теорій. З іншого боку, розвиваються теорії, які займаються інтегруванням мікро та макро рівнів соціального аналізу (на мікро рівні - психологічні характеристики, дія, поведінка, наміри, мікрооб'єктивність і суб'єктивність, на макро рівні - структурний контекст, система, населення, соціальні позиції, макрооб'єктивність і суб'єктивність, структурні властивості соціальних систем, суспільство, культура).

Сучасні спостерігачі зазначають, що скрізь в центрах світової соціології нормою є синтезування, а не полемічне теоретизування. Ідея теоретичного синтезу займає центральне місце в наукових роботах останнього часу таких відомих теоретиків сучасної соціології як Дж.Александр, Е.Гідденс, Дж.Тьорнер, Ю.Хабермас та інші. Творчість цих авторів є прикладом сучасних спроб подолання деяких класичних дилем соціологічного мислення: між індивідом та суспільством, структурою та дією, матеріалізмом та ідеалізмом, суб'єктивізмом та об'єктивізмом.

Загальноновизнаною є теза про багатовимірність як про єдино прийнятну позицію та перспективу, в рамках якої можливо об'єктивно проінтерпретувати весь перелік конкуруючих соціологічних теорій, не залишаючи без уваги їх індивідуальні спрямування.

Отже, саме ідея теоретичного синтезу та багатовимірних підходів в значній мірі визначають характер сучасного соціологічного дискурсу, що робить актуальним спеціальний аналіз зазначених проблем.

Стан та рівень наукової розробки проблеми. Вітчизняна соціологічна наука довгий час розвивалась у відриві від західної теоретичної соціології, і тому ідея синтетичного теоретизування як самостійна проблема почала привертати увагу соціологів країн СНД тільки в останні роки. Проблеми розвитку синтетичного теоретизування та інтегративних пошуків в сучасній західній соціології аналізувались в дослідженнях Ю.М.Давидова, В.В.Танчера, А.Д.Ковальова, П.В.Федорченко.

В Україні роботи та ідеї західних теоретиків, які сконцентрували свої зусилля на розробці нових теоретичних напрямків та методології синтетичного теоретизування, стали відомі завдяки науковим дослідженням, які були виконані Н.В.Костенко, С.О.Макеєвим, В.Л.Оссовським, А.О.Ручка, В.В.Танчером.

Крім того, в окремих роботах з історії соціологічної думки (Ю.В.Давидов, А.Д.Ковальова, А.Ю. Согомонова) досліджуються синтетичні витоки в теоретичних підходах таких класиків соціології як Т.Парсонс, М.Вебер, П.Сорокін.

У науковій літературі також знайшли своє відображення проблеми і дискусії, що передували сучасним розробкам, орієнтованим на новий синтез в соціологічній теорії. Це, перш за все, роботи В.Е.Кемерова, в яких досліджувалась ідея Дж.Рітцера про мультипарадигмальний статус соціології, а також добре відомі дебати про пошук нової парадигми в соціологічній теорії.

Проте в Україні синтетичне теоретизування та концептуальна інтеграція ще не стали основою при розробці нових соціологічних концепцій, а історія соціологічного теоретизування ще тільки чекає нових реінтерпретацій, які були б виконані з більш синтетичних позицій сучасного розуміння соціальної теорії.

Об'єкт і предмет, мета і завдання дослідження.

Об'єктом дисертаційного дослідження є соціологічні концепції класиків соціології (О.Конт, М.Вебер, Т.Парсонс) та сучасних соціологів (Р.Мюнх, Дж.Александр, Е.Гідденс та ін.).

Предметом дисертаційного дослідження є проблеми теоретичного синтезу в соціологічних концепціях вищеназваних соціологів.

Метою дисертаційного дослідження є з'ясування генезису та форм теоретичного синтезу, які історично кристалізувались в класичній соціології та мають місце в сучасному соціологічному дискурсі. Для реалізації цієї мети автор ставить перед собою такі завдання:

- проаналізувати зразки синтетичного теоретизування, які виникали на різних історичних етапах теоретичного конструювання в соціології. При цьому увага концентрується на соціологічних концепціях О.Конта, М.Вебера, Т.Парсонса, які виходили з несхожих методологічних засад і творчість котрих представляє різні етапи в історії соціологічної думки;

- простежити залежність нової хвилі синтетичного теоретизування від духовної ситуації сучасності (практика постмодернізму і процеси формування постіндустріальної цивілізації) та метатеоретичних зрушень в розвитку соціологічної теорії;

- розглянути процес розвитку соціологічної теорії на етапі переходу від "війни шкіл" до поширення тенденції синтезу та інтеграції соціологічного знання;

- проаналізувати на прикладі робіт Дж.Александера форми метатеоретичного обґрунтування ідеї синтезу в соціології. Це, перш за все, форми інтеграції мікро- і макро- теоретизування та розбудова засад багатовимірного аналізу в соціології.

Методологічна та теоретична основа дисертації. У своїх теоретичних основах дисертація побудована на засадах міждисциплінарного підходу до вивчення досліджуваної проблеми в працях вітчизняних та зарубіжних філософів, соціологів і політологів. Автор виходить з переконання, що тільки поєднання широкого спектру соціально-філософських підходів та сучасних методів міждисциплінарного аналізу дозволить виробити коректне і об'єктивне розуміння соціологічних ідей та концепцій, які складають соціологічну спадщину, або утворюють ядро сучасного теоретизування в соціології.

В дисертації автор спирався на висновки теоретичного та методологічного характеру, які містяться в роботах Дж.Александера, Дж.Рітцера, П.Штомпки та інших. Крім того, автор спирався на ідеї та соціально-філософські концепції соціологів, котрі вже ввійшли в історію теоретичної соціології. Це перш за все дослідження в сфері філософії і методології науки Т.Куна, П.Фейерабенда, С.Тулміна, та соціально-філософські концепції М.Фуко, Ю.Хабермаса, Ф.Ліотара.

Джерелами дисертації стали роботи класиків соціології О.Конта, В.Парето, М.Вебера, Т.Парсонса, П.Сорокіна, а також роботи провідних західних теоретиків і дослідників історії соціології, які вивчають практику синтетичного теоретизування в сучасній соціології та обґрунтовують метатеоретичні засади нових напрямків в теоретичній соціології.

Наукова новизна дослідження. В дисертаційній роботі здійснена теоретична реконструкція процесу формування та еволюції такого напрямку в соціології як "нові теоретичні синтези".

Автором дисертаційного дослідження були отримані результати, які претендують на новизну і виносяться на захист:

- показано, що синтетичне теоретизування та концептуальна інтеграція являються іманентним елементом класичних теорій і відіграють значно вагомішу роль в соціологічному дискурсі майстрів соціологічної класики (О.Конт, М.Вебер, Т.Парсонс), ніж це традиційно вважається в сучасній історико-соціологічній літературі;

- встановлено, що перетворення синтетичного теоретизування на домінуючу форму розвитку соціологічної теорії пов'язане не тільки з "внутрішньо-інтелектуальними" факторами дисципліни. Вирішальне значення при цьому має зміна основних макрохарактеристик в модерному суспільстві, та "зовнішньо-інтелектуальні" зрушення в суміжних з соціологією областях гуманітарного знання;

- робиться висновок, що відродження стилю загального теоретизування (реабілітація "теоретичного" в дискурсі соціологів) є необхідною умовою для утвердження синтетичного теоретизування та методологічної інтеграції в практиці вітчизняної соціологічної науки;

- висувається гіпотеза, що тільки завдяки методологічному обґрунтуванню ідеї теоретичного синтезу в роботах майстрів західної теоретичної соціології (Дж.Александера, Е.Гідденса, та Дж.Рітцера) сучасні спроби теоретичного синтезу в соціології набули розголосу і отримали статус нового теоретичного напрямку;

- встановлено, на прикладі історії соціології, що розробка проблем теоретичного синтезу на методологічному рівні, ще не гарантує, реалізації ідеї теоретичного синтезу на рівні конкретної суспільної теорії;

- робиться висновок (на прикладі досліджень Дж.Александера), що визнання широким загалом соціологів концептуального протистояння структури та дії, мікро- і макро- як прояву теоретичної односторонності, не може автоматично запобігти відтворенню і поширенню зазначених дихотомій в практиці соціологічного теоретизування. Вирішальний вплив на механізм відтворення теоретичних дихотомій та концептуального протистояння мають позатеоретичні чинники.

Теоретичне і практичне значення дослідження.

Результати даного дослідження сприятимуть поглибленню розуміння нових тенденцій в розвитку соціологічного теоретизування. Вивчення генезису та форм синтетичного теоретизування може сприяти подоланню традиційних дихотомій під час соціологічного конструювання.

Результати отримані під час дослідження можуть бути використані в процесі викладання історії та теорії соціології.

Апробація роботи.

Результати дослідження доповідались і обговорювались на теоретичних семінарах відділу "Історія та теорія вітчизняної та зарубіжної соціологічної думки" Інституту соціології НАН України і на міжнародній конференції в 1994 р. в м.Києві - "Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі".

Структура та обсяг роботи.

Дисертація має обсяг 1 сторінок. Складається з вступу, двох розділів, кожен із яких має по три параграфи, закінчення і переліку використаної літератури, що містить 85 назв.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі обгрунтовується актуальність і новизна теми дослідження, визначається ступінь її розробки, характеризуються теоретико-методологічні основи, формулюються мета і завдання, обгрунтовується наукова новизна та рівень апробації її результатів.

В першому розділі, який має назву "Проблема синтезу в історичній ретроспективі" здійснюється спроба виявити і описати тенденції теоретичного синтезу на різних етапах історичного розвитку соціологічної теорії. Досягненню зазначеної мети присвячені всі три параграфи першого розділу.

В першому параграфі "Позитивний синтез" наукового знання в соціології О.Конта" автором дисертації зроблена спроба реінтерпретації метатеоретичного обгрунтування соціології, яке здійснив свого часу О.Конт. На думку автора редуція всього змістовного багатства теоретичної спадщини О.Конта до позитивістських витоків його концепції не зовсім коректна і виправдана. Не можна закривати очі на те, що О.Конт виступив з грандіозним проектом "позитивного синтезу" наукового знання, який, як він вважав, дасть міцну теоретичну основу для реформи науки і суспільного устрою.

Соціологічна концепція О.Конта підводить теоретичний підсумок соціально-філософського розвитку від Юма і Сміта до Русо і Сен-Сімона. В його соціології синтезуються поняття і методологічні підходи психології, політекономії, етики і філософії історії його часу.

Синтетичний характер має у Конта й процес теоретичної самоідентифікації. Він розглядає свою концепцію як результат поєднання двох односторонніх і по суті доповнюючих одна одну систем Декарта і Бекона. Одна надавала надто виключного значення інтелектуальним, а інша - соціальним потребам.

За задумом Конта для того щоб досягти позитивного синтезу потрібно було подолати величезну теоретичну перешкоду: розвинути "поняття про природній закон" і розповсюдити його на соціальні та моральні явища, тобто створити соціологію.

Створюючи соціологію в рамках нової позитивної філософії, О.Конт комбінує теорії, які стосуються людини і зовнішнього світу, що від часу Арістотеля і Платона виглядали як непримиренні, розглядаючи для тих і інших належний вплив і не порушуючи гармонії між ними.

Ідея синтезу як загальна світоглядна установка в соціологічній теорії Конта проявляється також в тому, що він пробує примирити дві однаково настійні, але удавано незгоджувані, потреби - "потребу в позитивності і єдності". Інакше кажучи, він намагається щоб створювана ним система мала одночасно всеохоплюючий характер попередніх теології та метафізики, а також достовірністю точної науки.

Викладення своєї соціології Конт починає з констатації того, що ідеї порядку і прогресу в принципі не можуть і не повинні протиставлятися, так як сучасна цивілізація зробила з них дві умови, однаково необхідні для всякої політичної системи.

Тільки позитивна філософія, на думку Конта, охопить всі сторони сучасної цивілізації і припинить антагонізм, який існує між двома класами соціальних потреб - соціальним прогресом і соціальним порядком.

В соціології О.Конта цим двом поняттям відповідає розподіл природних законів на статистичні та динамічні, яким підпорядковані всі соціальні явища.

Аналіз синтетичних тенденцій в соціологічній концепції О.Конта дозволив дисертанту висунути гіпотезу про те, що традиційний поділ контівської соціології на дві науки - соціальну статистику і соціальну динаміку - призводить до дещо спрощеного розуміння спадщини французького соціолога і суперечить загальному духу позитивістського синтезу.

Сам О.Конт вказує, що статичне дослідження, вивчаючи взаємодію між всіма частинами соціальної системи, служить в той же час основою для вивчення соціального розвитку, тобто соціальної динаміки. В свою чергу, тільки в ході розвитку людства виявив себе зв'язок між різними частинами суспільного організму.

Виконана в дисертації спроба реінтерпретації соціологічної концепції французького соціолога зовсім не вичерпує проблему "позитивного синтезу" у Конта, а тільки акцентує увагу на тому, що прагнення до синтезу пронизує всю творчість французького соціолога. В його основі лежить глибоке переконання в тому, що соціологія - наука, що потребує розвитку логічного методу, який зобов'язує "вивчати ціле раніше його частин". Пам'ятаючи про любов Конта до створення лозунгів, соціальний пафос його теоретичної творчості можна виразити однією фразою: "все

примирити нічому не шкодячи", що співзвучно до сучасної постановки проблеми теоретичного синтезу в соціологічному знанні.

В другому параграфі - "Ідея синтезу в розуміючій соціології М.Вебера" продовжується дослідження та імплікація зразків синтетичного теоретизування в роботах німецького соціолога М.Вебера.

Спроби більш цілісно і зважено підійти до традиційних проблем розуміючої соціології Вебера поставили в центр дискусії проблему взаємного відношення між такими понятійними парами як "віднесення до цінності" і "свобода від цінності", "розуміння та пояснення", "шанс та ідеальний тип". Однак, на думку багатьох дослідників, найбільшим був внесок Вебера в його спробі, не завжди вдалій та послідовній, встановити зв'язок між мікро- та макро- вимірами в соціологічному теоретизуванні.

"Соціальний порядок", згідно Веберу, визначається структурами в їх специфічно історичних формах, починаючи з релігійних систем, політичних і правових інституцій і закінчуючи способами виробництва і міськими асоціаціями. Проте, він ніколи не твердив, що такий системний погляд виключає індивідів. Його теоретизування рухається між макроаналізом ідеаціональних комплексів і інституціональних систем, а також мікроаналізом того, як індивіди всередині таких інституцій інтерпретують і доцільно діють. В цьому сенсі можна сказати, що веберівське теоретизування кистило в собі деяку дуальність подолати яку він часто і сам був невзмізі.

Соціологія, на думку Вебера, - це наука, яка пробує робити інтерпретаційне розуміння соціальної діяльності для того, щоб від нього прийти до причинного пояснення його протікання і наслідків. З другого боку, для розуміння якої-небудь дії треба ідентифікувати конкретний мотив чи комплекс мотивів, відтворюваних у внутрішньому досвіді і яким ми можемо приписати вказану поведінку з певним ступенем точності.

Співставлення цих двох вище згаданих позицій дозволяє зрозуміти, які два пункти Вебер робив центральними та взаємозв'язаними в своїх дослідженнях. По-перше, суб'єктивна мотивація визначається як центральна для поведінки. По-друге, через цю центральність соціологія повинна залучити мікроаналіз протікання конкретної індивідуальної взаємодії. Оскільки мотиви,

виявлені через мікроаналіз, являються типовими або однорідними, то мікроаналіз висвітлює, чому індивідуальна дія є вирішальною для відтворення ідеаціональних структур, а не для створення їх наново.

Вебер присвятив більшу частину своєї творчої енергії історичному і порівняльному аналізу соціальних передумов індивідуальності як феномену, а також доведенню того, що соціальне відтворення все більше стало зосереджуватися на автономному індивідуві. Аналізуючи перехід від традиційного суспільства до підприємницького капіталізму він довів і показав, яким чином колективні структури, такі як релігія, право і сім'я впливають на здатність акторів здобувати індивідуальність.

Він показав, що індивідуальна автономія не є ні онтологічною данністю, ні продуктом матеріальних санкцій чи заохочень, і, скоріше, залежить від соціально обумовлених перцепцій бачення себе і від соціально структурованої мотивації. Той факт, що редукціоністська мікро-соціологія може бути запропонована сучасній соціальній теорії, як показує веберівський аналіз, є свідченням тисячолітньої соціальної реконструкції індивіда. Якщо сучасний індивід дійсно здатний протистояти соціальному тиску, то тільки завдяки внутрішній силі, яка дана йому історично і соціально.

Таким чином, Вебер чітко артикулював теоретичну позицію про зв'язок мікро-макро, в рамках якої визнається, що соціальне середовище спирається в своєму відтворенні на соціалізовану індивідуальну дію. Він пішов ще далі, коли став схилитися до вибору позиції, що соціалізовані індивіди відтворюють суспільство заново через їх контингентні дії.

З соціологічної точки зору, зосередження на випадковості проявляється у Вебера через увагу до ролі лідерства в політиці і харизматичної інновації в релігії. Кожен з цих поглядів передбачає - випадковість, лідерство і харизму, які є не просто емпіричним визнанням мікрорівня, але й визнанням його відносно автономії.

В той же час в дисертації відмічається фрагментарність проявів мікроаналізу в веберівських роботах. У Вебера можна знайти дуже небагато прикладів, що мають відношення до аналізу індивідуальної соціалізації, динаміки сімейної взаємодії, емоційної і моральної основи соціальних рухів.

Пояснення вказаного парадоксу бачиться у тому, що політичні причини і рецидиви ліберального утилітаризму Вебера протидіяли його інтерпретативному розумінню дії і часто приводили його до матеріалістичних, об'єктивістських і інструментальних припущень щодо дії.

Фактично в аналізі Вебером процесів раціоналізації сучасне суспільство ХХ століття постає як структурована "залізна клітка", яка продукує прихильність до соціальних правил незалежно від соціальних мотивів і від індивідуальних схильностей людини. Іншими словами, веберівська соціологія в питанні зв'язку мікро-макро, не дивлячись на критику соціології Маркса, фактично визнавала те, що автономні індивіди погоджуються з суспільством тому, що вони вимушені робити це під тиском зовнішніх сил.

Таким чином, робиться висновок, що Вебер в результаті творчої еволюції прийшов до позиції, яка по суті заперечує сам зв'язок між мікро- і макро-; зв'язок, якому він присвятив впродовж своєї дослідницької кар'єри цілу низку робіт.

У третьому розділі - "Програма теоретичного синтезу Т.Парсонса" розглядається соціологічна концепція американського соціолога, яка на думку багатьох дослідників демонструє один із класичних зразків синтезу та інтеграції в історії соціології. Висунення Т.Парсонса на роль теоретика, який володіє найбільшим потенціалом синтезу і об'єднання протилежних концепцій, відбулося тільки після фази тотальної критики, якій піддавався структурний функціоналізм Парсонса в 60-70-х роках.

В дисертації програма теоретичного синтезу Т.Парсонса розглядається на прикладі тих інтерпретацій, які здійснили в своїх роботах Дж.Александр і Р.Мюнх.

Аналізу теоретичного синтезу Парсонса передую розгляд ідеологічних та соціальних амбіцій його першої великої роботи - "Структура соціальної дії". Відновити і переформулювати ліберальну ідеологію - таким був той великий моральний наказ, підкоряючись котрому з'явилася на світ його нова теорія.

Ядром цієї альтернативної теорії є те, що Парсонс описав як "одиницю дії". Остання являє собою гіпотетичний носій діяльності в гіпотетичній ситуації, модель, що заключає в собі діяльність, цілі, обставини, засоби і норми.

Обмеження волюнтаризму колективістською версією утилітаристської теорії, згідно з Парсонсом, привело до появи

"утилітаристської дилеми". Суть цієї дилеми в тому, що якщо утилітаризм прагне зберегти суб'єктивність і свободу, то він повинен зберегти і індивідуальний характер. Якщо ж він хоче пояснити соціальний порядок в більш позитивістському дусі, то він повинен обмежити фактор діяльності і звернутися до необхідних елементів людської взаємодії, будь то спадковість (біологічні інстинкти) або оточуюче середовище (матеріальні умови).

Парсонс пробував включити в свою модель елементи всіх недосконалих напрямків, що йому передували. Сконцентрованість ідеалістичних напрямків на нормах, якщо це колективістська традиція, і на зусиллях, якщо індивідуалістична. Сфокусованість матеріалістичних напрямків на обставинах, якщо це традиція колективістська, і на засобах, якщо вона індивідуалістична. Модель "одиниці дії" Парсонса включає в себе всі ці акценти, не пристаючи до жодної з точок зору.

Так, якщо нетрадиційну дію розуміти як таку, що має значення, тоді моральні і нормативні елементи можуть самі бути розглянуті як організаційні структури або "системи". З іншого боку, ці суб'єктивні системи діють "під і над" будь-яким окремим індивідом, створюючи надіндивідуальні стандарти, згідно з якими можна оцінити реальність. Далі, такі системи мають інтимний зв'язок з людськими вусиллями, інтерпретацією і суб'єктивністю, так як "структура", яку вони втілюють, може бути реалізована тільки через людську діяльність і переслідування індивідуальних цілей.

За такого багатовимірного трактування "волютаристської теорії дії" знімається непримиренність альтернатив "суб'єктивізм-об'єктивізм" і "волютаризм-детермінізм", а також "номіналізм-реалізм".

Таким чином, Парсонсу вдалося показати, що соціальні рухи, що представляли небезпеку для лібералізму, мали під собою теоретичні засади. Парсонс зв'язав цю ліберальну кризу з "теоретичною логікою" ліберальної теорії XIX століття і спробував розробити свою теоретичну альтернативу їй.

В роботі зазначається, що значна роль в здійсненій Парсонсом теоретичній революції відводилася класикам. М.Веберу, Е.Дюркгейму, В.Парето та іншим.

Крім неофункціоналістської розглядається кантіанська інтерпретація поглядів Парсонса, яку розвинув німецький соціолог Р.Мюнх. На думку останнього, кантівська філософія забезпечує нас засобами сприйняття парсонсівської соціології, починаючи з парсонсівського прочитання Дюркгейма і Вебера, через інкорпорацію Фрейда, до систематичної повноти зрілої теорії. Іншими словами, Кант є предтечею Дюркгейма і Вебера, які були разом з Парето і Маршалом прочитані в "Структурі соціальної дії" як фундатори неутилітаристської, волюнтаристської теорії дії.

З іншого боку, заслуга Парсонса в тому і полягала, що він на відміну від багатьох сучасних теоретиків, зайнятих редукціоністською інтерпретацією теоретичної спадщини класиків, зміг добути елементи теорії взаємопроникнення із робіт Дюркгейма, Вебера і Фрейда і закласти основу теорії взаємопроникнення в "Структурі соціальної дії".

Неофункціоналісти провели плідний аналіз синтетичних установок і орієнтацій на теоретичну інтеграцію в соціології Т.Парсонса. Водночас такий аналіз не можна абсолютизувати, оскільки в концепції Парсонса наявна невизначеність як у багатьох постулатах, так і в критиці теорій, які вона хотіла переробити.

В будь-якому з питань, за думкою відомого соціального теоретика Александера, точка зору Парсонса допускала подвійне тлумачення.

Серед недоліків синтетичної моделі американського соціолога - абстрактний характер теоретичного підприємства Парсонса. Інакше, він залишив відкритим питання про характер реального світу при фактично деталізованих термінах. Це взяття в дужки конкретного і історичного привело до колосальної фрустрації багатьох його послідовників.

Підсумовуючи аналіз можна зробити висновок - звернення до ідей Парсонса на новому етапі пошуків теоретичного синтезу пов'язано з тим, що він захоплював своїх послідовників не стільки конкретними результатами його соціологічного синтезу, скільки самим задумом і програмою теоретичної інтеграції в соціологічній теорії. Спроби змістовного здійснення даної програми на конкретному матеріалі були менше вражаючими і дали привід для критики соціальної теорії Парсонса.

Детальний аналіз проблем теоретичного синтезу та інтеграції в першому розділі дисертації заклав добрий метатеоретичний фундамент для подальшого аналізу у другому розділі "Феномену нового синтезу в сучасному соціологічному дискурсі".

В першому параграфі, який має назву "Синтетичне теоретизування та загальна соціологічна теорія", аналізується духовна ситуація та сучасний теоретичний контекст, в якому знаходиться проблема, що стала темою дисертації.

Соціологічна теорія в її історичній ретроспективі мала дивно неоднозначну репутацію. В період виникнення соціології як наукової дисципліни, соціологічне теоретизування характеризувалось тотальною критикою будь-яких проявів філософської метафізики.

З ходом розвитку кількісних методів в соціологічній дисципліні, які здійснили революцію, і під впливом зростаючого інтересу до вивчення окремих соціальних проблем - сім'ї, школи, імміграції і т.д. - увага до "великої теорії" з боку соціологічної спільноти була послаблена. Така теорія піддавалась не завжди справедливим нападам.

Післявоєнне десятиліття стало періодом "ортодоксального консенсусу" в соціології. Соціологічне теоретизування було реабілітовано, але не стільки за рахунок згоди та порозуміння між соціологами, скільки за рахунок неявного диктату інтелектуальної проблематики з боку прихильників структурного функціоналізму Т.Парсонса.

За коротким періодом домінування функціоналізму в історії соціологічної теорії настав період розбрату і подальшої фрагментації в соціології. Для гранд-теорії це обернулось зростанням недовіри до всякого теоретизування, яке пов'язано з якою-небудь конкретною сферою соціальних досліджень. В той же час, жоден з нових теоретичних напрямків, який виникав на засадах критики структурного функціоналізму Парсонса, виявився неспроможним охопити всю реальність і запропонувати єдино прийнятну теоретичну стратегію.

В дисертації зазначається, що сучасні спроби розвинути синтетичне теоретизування і інтеграційні стратегії виникають в контексті більш широкого процесу, що спостерігається в останній час, - відродження інтересу до великої теорії і загального теоретизування.

В результаті постпозитивістської критики традиційних уявлень про роль і місце соціальної теорії в соціології стався вибух різноманітних способів соціологічного теоретизування.

Перш за все, інтерес до великої теорії легітимує себе шляхом звернення до класичної традиції, яка адаптується до сучасних умов і створює загальні рамки теоретизування для сучасних соціологів. Широке розповсюдження отримали спроби реінтерпретації теоретичного спадку класиків. Реінтерпретація історії соціології дозволяє сучасним теоретикам розгортати широкий метатеоретичний аналіз, в результаті якого їм вдається виявити крайнощі і антиномії, що викристалізувались в попередні періоди розвитку соціології.

З іншого боку, усвідомлення неможливості пояснити сучасні процеси трансформації соціальної онтології в рамках класичних соціологічних теорій стимулює і легітимує спроби багатьох теоретиків розвивати нові зразки соціологічного конструювання (етнометодологія, соціобіологія, концепції Ю.Хабермаса, П.Бурдьє, А.Гідденса та ін.)

Найбільш радикальні спроби були здійснені соціальними теоретиками, які висунули задачу концептуалізації постмодерності. Основну проблему, яка виникла перед соціологами в ході спроб концептуалізувати зміни, що відбуваються в світі, і, відповідно, переглянути звичні уявлення і категорії соціологічного мислення, можна представити в вигляді дилеми: постмодерністська соціологія чи соціологія постмодернізму?

Відтак крайнощі і односторонності постмодерністської соціології і привели багатьох соціологів, що намагаються самовизначитися в ситуації постмодернізму, до висновку про те, що майбутнє соціології не стільки в постмодерністській соціології, скільки в побудові власне соціології постмодернізму.

Постмодерністські віяння, які широко захопили культурологію, філософію, соціологію та інші соціальні науки, самі повинні бути усвідомлені як форми виявлення глибинних соціальних трансформацій, характерних для сучасності. Таким чином, соціологія постмодернізму ще тільки повинна дослідити істинний рефрен концепцій постмодернізму в соціальних науках.

Отже, в сучасній соціології все більше визнання отримує точка зору, що наголошує на виключній важливості

теоретизування, безвідносно до певних емпіричних проблем чи окремих предметних областей. Продовжуються дискусії про фундаментальні проблеми соціологічного пізнання і робляться різноманітні спроби обґрунтувати саму ідею загальної теорії в соціології. В цьому контексті сучасні спроби, спрямовані на синтез продуктивних ідей і підходів, на інтеграцію теоретичних дихотомій, розвиваються під впливом відродженого інтересу до великої теорії і, в той же час, самі стимулюють це відродження.

В другому параграфі, який має назву "Від війни шкіл" до інтеграції соціологічного знання" аналізуються передумови та причини, які вплинули і сприяли розколу на мікро- та макро-теоретизування в соціології.

Розглядаються передумови, що призвели до сучасного зрушення в бік інтегративного, синтетичного типу теоретизування.

Для аналізу факторів, які сприяли перетворенню синтетичного теоретизування в домінуючу форму розвитку соціологічної теорії, використовується схема Рітцера:

а) "зовнішньо-соціальні", тобто як зміни макрохарактеристик суспільства впливають на розвиток соціологічного теоретизування;

б) "зовнішньо-інтелектуальні", тобто зрушення в інших, суміжних областях гуманітарних досліджень, які прямо чи убічно мали вплив на розвиток теорії в соціологічній науці;

в) "внутрішньо-інтелектуальні", тобто ті, що торкаються розвитку метатеоретичного інструментарію для аналізу соціологічних теорій.

Особливо аналізується період, коли під впливом постпозитивістських ідей в соціології розгорілися дискусії про мультипарадигмальний статус дисципліни. Говориться про значення роботи Дж. Рітцера "Соціологія: мультипарадигмальна наука", яка виявила парадигмальну спільність методологічних установок окремих теоретичних підходів і по суті виробила дослідницьку техніку, яка дозволяє виявити теоретико-методологічні передумови для синтезу зовнішньо протиставлених теоретичних концепцій в соціології.

В дисертації показано, що хоча мікро- і макро- тема ввійшла в соціологічне теоретизування як ясне і твердо усталене питання тільки в останнє десятиліття, його передісторію можна прослідкувати від ранньої середньовічної думки до післявоєнних

метаметодологічних дебатів в науці, епістемології та політичній філософії.

Збігання мікро- і макро- теми з епістемологічними, онтологічними і політичними відмінностями і нездатність розглянути вказану дихотомію аналітично, робило неможливим досягнення зв'язку між мікро- і макро-, та прирікало до краху будь-які спроби до примирення.

Соціологи-теоретики відокремили питання онтології від питань епістемології і переформулювали обидва види питань в більш точних соціологічних термінах. Для соціологічної теорії епістемологія стає "проблемою діяльності": чи є свідомий актор раціональним або інтерпретуючим? Проблема "порядку" в соціології торкається первинного джерела соціальних стандартів. Вона не має відношення до онтологічного питання, чи є ці стандарти, яких індивіди можуть дотримуватись, а-можуть і не дотримуватись, реальними.

Хоча виникнення соціологічної теорії із філософії зробило питання про відношення макро-мікро рівня значно більш складним, сучасний рух від утиску однією теорією інших до зв'язку між ними розвивається, враховуючи досвід перших великих спроб (Вебер, Парсонс) в мікро-макро синтезу. Однак між першими спробами синтезу у Вебера та Парсонса і нинішнім спрямуванням до інтеграції в соціологічній теорії проліг період розбрату і невизначеності.

Звернення до післявоєнного періоду показує, що він характеризувався відродженням, здавалося б залишених в минулому, філософських дебатів, які поляризували питання мікро- і макро- зв'язку знову. Політичні і пояснювальні питання були ще раз ототоженні, при цьому можливість більш синтетичних форм теоретизування заперечувалась, і метаметодологічні протиріччя знову стали домінувати в соціологічній теорії. В період з початку 1960-х до початку 1980-х соціологічне теоретизування розмило зв'язки, які Парсонс старанно вибудував між мікро- і макро- аналізом. Розвиток соціологічної теорії в післявоєнний період в формі теорії конфлікту, етнометодології, герменевтики і марксизму здійснювався на хвилі критики Парсонса. Але мірою того як вказані теорії отримували визнання в академічних колах і у соціологів-практиків, вони також стикались з низкою фундаментальних проблем. Парадокс в тому, що хоча ці теорії

закидали Парсонсу однобічність, їх творчість виявилась не менш однобічною і не привела до більш синтетичної теорії.

За словами Дж.Александера, соціологічна теорія сьогодні вже не займається тим, щоб скинути Парсонса з трону. Вона постпарсонсівська, а не антипарсонсівська.

Іншими словами, можна сказати, що з середини 80-х років почалась нова фаза соціологічного теоретизування. Нове покоління теоретиків приходить до переконання, що ні мікро-, ні макротеорія, якщо розглядати кожну окремо, не можуть бути визнані задовільними.

З одного боку, прагнення до синтезу і теоретичної інтеграції пробиває собі дорогу "зсередини" кожної соціологічної теорії, що ввійшла в число пануючих.

З іншого боку, ряд провідних теоретиків, таких як Рітцер, Александер, Гідденс та інші, свідомо розробляють інтеграційні підходи і прагнуть розвинути метатеоретичне обґрунтування процесів домінування синтезу над процесами протистояння і феодального відособлення в сучасній соціологічній теорії.

Попри те, сучасні спроби розвинути більш синтетичну теорію не пов'язані з романтичними спробами, характерними для минулих періодів, створити єдину і всеохоплюючу синтетичну теорію. Скоріш, на думку Рітцера, мова йде про "нові синтези", ніж про "новий синтез".

В третьому і останньому параграфі цього розділу - "Багатовимірний підхід Дж.Александера як метатеоретичне обґрунтування тенденції нового синтезу" - аналізуються нові тенденції в соціологічному теоретизуванні на прикладі відомого американського дослідника та ідеолога синтетично о теоретизування.

В цьому параграфі, перш за все, виділяються аспекти, які розкривають специфіку синтетичного теоретизування Дж.Александера.

По-перше, Дж.Александер в своїх чисельних теоретичних дослідженнях не обмежується інтеграцією окремих дихотомій і антиномій, якими багата інтелектуальна історія соціологічної дисципліни. Він конструює теоретично ускладнену модель соціологічного синтезу, яку він визначає як багатовимірну модель теоретичного синтезу в соціології.

По-друге, Дж.Александр не тільки фокусує свої зусилля на розробці синтетичних зразків теоретизування в соціології, але і розробляє метатеоретичне обґрунтування сучасних тенденцій нового синтезу в соціології.

По-третє, специфіка синтетичного теоретизування Дж.Александера заключається у тому, що воно розвивається в рамках такого нового теоретичного напрямку як неофункціоналізм. Неофункціоналізм Александра засновується на конвергенції переосмислених принципів структурного функціоналізму з сучасними дослідницькими програмами в соціології.

По-четверте, синтез Александра будується, крім того, на основі використання першого і другого етапів післявоєнної соціології, тобто він відстоює нерозривний зв'язок між класикою і сучасними теоретичними пошуками.

Аналізується три етапи творчої еволюції багатовимірного підходу Александра:

1) звернення до класиків і вироблення основи для більш синтетичної колективістської теорії (виділяє п'ять теоретичних позицій в класичній соціології);

2) синтез мікро-макро;

3) відношення між випадковістю (індивідуальною дією) і ідеальними та матеріальними структурами.

В дисертації розглядається метатеоретичний інструментарій, що використовується американським соціологом.

Дж.Александр багато уваги приділяє обґрунтуванню дискурсивної природи соціологічної теорії і викриттю пресупозиціонального рівня будь-яких теоретичних побудов в соціології.

Крім того, Дж.Александр обґрунтував значення неемпіричних суджень в суспільних науках, припустивши, що в парадигмі комбінуються загальні філософські судження з низкою більш конкретних дослідницьких програм. Оскільки перцепція опосередковується дискурсивними установками, що беруть початок з традицій, наукові визначення соціології розташовуються в межах відносно стандартизованих парадигм.

Розрізняючи проблеми дії і порядку, він визначив чотири фундаментальні загальні орієнтації в теоретичній соціології. Більшість фундаментальних припущень, які властиві будь-якій

науковій теорії, торкаються характеру дії та порядку. Кожна теорія суспільства, що припускає розуміння людини як актора, передбачає відповідь на питання: "Що є дія?" Кожна теорія вміщує неявне розуміння мотивації. Чи є вона доцільною і раціональною, чи займається вона перш за все об'єктивним передбаченням, або вона нераціональна і суб'єктивна, орієнтується на значимість моральних відносин та альтруїзму.

В дисертації досліджується методологія виконаного Дж.Александром порівняльного аналізу підходу інструменталістів і нормативних мислителів до соціальної структури. При цьому з'ясувалося, що вказуючи на сильні і слабкі сторони кожного з підходів, Дж.Александр готує метатеоретичне підґрунтя для свого багатовимірного підходу до теоретизування про соціальну структуру.

В результаті виконаного аналізу Дж.Александр робить висновок про те, що подальший прогрес в структурному аналізі залежить від успішної інтеграції інструментального та нормативного підходу.

Досліджується специфіка аналізу Александром досягнень в історії соціологічного теоретизування при концептуалізації соціальної структури. Вказується на те, що не існує необхідного історичного прогресу в бік більш багатовимірних форм теоретизування.

В результаті своїх метатеоретичних шукань Александр констатує неоднозначність закономірностей розвитку соціологічної теорії. Іронія полягає в тому, що соціально-структурна теорія продовжує бути пов'язаною з питаннями, які підняла індивідуалістична теорія. Структурний аналіз повинен так розвиватись, щоб його зосередження на примусі переформулювало умови волонтаризму, а не викоренило його повністю. Це передбачає два різних завдання. Перше - зовнішні зв'язки і відносини повинні бути символічно визначені точно так, як і матеріально, оскільки таким шляхом актор може бути розглянутий як той, хто продукує соціальний порядок, а не просто як відповідаючий на нього. Друге - концептуалізація цієї символіки і матеріальних структур повинна бути історично специфічна і однаково важлива. Вона повинна розглядатися так, щоб визнавати перманентну можливість їх фундаментальних перевизначень. У висновку Александр приходить до заключення,

що саме такі завдання повинна ставити дослідницька програма структурного аналізу в його багатовимірній і синтетичній формі на найближчі роки.

В заключенні формулюються підсумки проведеного дослідження, окреслюються можливі напрямки використання вітчизняним суспільствознавством надбань західних соціологів-теоретиків і пропонується загальна оцінка західної теоретичної соціології.

Основний зміст дисертації був відображений в таких публікаціях:

1. "Проблема теоретичного синтезу в сучасній соціології". // Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Київ. Інститут соціології НАН України. 1994. с.43-44.

2. "Позитивістський синтез О.Конта". // Філософська та соціологічна думка. 1995. - №9-10. с.146-151.

3. "Теорія еліт В.Парето". // Філософська та соціологічна думка. 1992. - №11. с.47-57.

4. Значение классических социологических концепций для развития социологической теории. // Изменяющийся мир и проблемы гуманитарного образования в высшей школе. Тезисы украинской научно-практической конференции. Выпуск II. Социология, политология, история. - Бердянск. 1992. - с.15-17.

Лупацій В.С. Проблема теоретичного синтезу в сучасній соціології.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук по спеціальності 22.00.01 - теорія та історія соціології.

В дисертації досліджуються зразки синтетичного теоретизування, які виникали на різних історичних етапах теоретичного конструювання в соціології. Головна увага концентрується на соціологічних концепціях О.Конта, М.Вебера, Т.Парсонса. Аналізується залежність нової хвилі синтетичного теоретизування від духовної ситуації сучасності (практика постмодернізму і процеси формування постіндустріальної цивілізації) та метатеоретичних зрушень в розвитку соціологічної теорії. Розглядається процес розвитку соціології на етапі переходу від "війни шкіл" до поширення тенденцій синтезу та інтеграції соціологічного знання. На прикладі робіт Дж.Александера досліджуються форми метатеоретичного обґрунтування ідеї синтезу в соціології - синтез мікро- і макро- теоретизування, та розбудова засад багатовимірного аналізу в соціології.

Lupatsy V.S. The Question of Theoretical Synthesis in Modern Sociology.

The dissertation for the degree of candidate of science in sociology; speciality code 22.00.01 - Theory and history of sociology.

The dissertation is an analysis of some patterns of synthetic theorising, which have appeared at different historical phases of the sociological theory building. The sociological conceptions of A.Conte, M.Weber and T.Parsons are at the centre of the study. The work also makes an attempt to grasp the dependence of the new trend in synthetic theorising on contemporary intellectual environment (see, the practice of postmodernism and the formation of postindustrial society) and on the metatheoretical moves in sociological theory alike. The development of sociology from the "war of sociological schools" to the strengthening of synthetic tendencies and integration in the sociological science is concerned as much. G.Alexander's metatheoretical grounding of the idea of theoretical synthesis in sociology (synthesis of the micro- and macrotheoretical levels and working up of the basis for multidimensional analysis in sociology) is analysed.

Ключові слова: синтетичне теоретизування, багатовимірний аналіз, інтеграція мікро-, та макро- в соціології.

Відп. по друку 12.03.86.
Формат 80х84/16. Папір офс. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 0,8. Обл.-вад. арк. 1,0. Зам. 46.
Тираж 100 прим.

Поліграфічна дільниця Інституту економіки НАН України,
252011, м. Київ-11, вул. Паньосе М'ярого, 26.

445381

AB 34.385